

*Ткаченко І. М.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

ТЕОРЕТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТОРІВ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

Анотація. Насильство в сім'ї – найбільше соціальне явище ХХ століття. Ця проблема існує в будь-якій країні і не залежить від раси і культури. Насильство – це порушення основних прав і свобод людини та серйозна перешкода до рівноправності.

Ключові слова: насильство в сім'ї, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, економічне насильство.

Постановка проблеми. Насильство в сім'ї є одним з найболючіших соціальних явищ ХХ століття, дослідження якого бере початок у 60-х роках минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Радянському Союзі насильству в сім'ї приділяли увагу спеціалісти у сфері соціології, кримінології, кримінального права. Однак це питання не досліджувалося достатньою мірою у зв'язку з тим, що сімейне насильство в СРСР не могло бути визнано як серйозна проблема, а тим більше типове, поширене явище внаслідок певних політичних та ідеологічних особливостей держави [2, с. 3].

Проблема насильства в сім'ї почала досліджуватися та висвітлюватися в Україні на початку ХХ століття. Почали створюватися жіночі громадські організації, телефони довіри, кризові центри, притулки для потерпілих у засобах масової інформації з'явилися перші публікації, присвячені цій проблемі.

Формулювання цілей статті. Мета статті: дослідити фактори, що обумовлюють вчинення насилля в сім'ї, проаналізувати теоретичні та практичні основи профілактики домашнього насильства, орієнтуючись на роботу з насильником.

Об'єктом дослідження є домашнє насильство та робота з людьми, що схильні до насильницьких дій.

Предметом роботи виступають суб'єктивні та об'єктивні фактори насильства, природа домашнього насильства, шляхи її запобігання та соціально-профілактична робота з насильником.

Постановка завдання:

1. Розкрити зміст поняття насилля в сім'ї, його види та форми.
2. Дослідити та проаналізувати причини домашнього насильства.
3. Визначити психологічний та кримінологічний портрет особистості, яка вчиняє насильство в сім'ї.
4. Зупинитися на профілактиці та корекції насилля в сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-правова наука виділяє два підходи до ви-

значення насильства: фізичне або психічне, а також переходи однієї форми в іншу.

У закордонній практиці поширене поняття «домашнє насильство», яке включає в себе дії відносно дружини чи чоловіка, неповнолітньої особи, інвалідів та родичів. Деякі юристи, психологи та соціальні працівники вважають, що це поняття є набагато ширшим, хоча у вітчизняному досвіді регламентовано використання поняття «насильство в сім'ї». Так, згідно з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї розглядається як «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю» [1].

Виділяють фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство в сім'ї [3, с. 10-11]:

1. Фізичне насильство – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести чи призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та гідності.

2. Сексуальне насильство – це протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру відносно неповнолітнього члена сім'ї.

3. Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ чи погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю. У психологічному насильстві можна виокремити вербальне та емоційне насильство. Вербальне (словесне) чиниться у разі критики та докорів буквально за кожний вчинок. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів за допомогою відповідної міміки, пози, поглядів, інтонації [5, с. 143].

4. Економічне насильство – це умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Причини застосування насильства в сім'ї умовно можна поділити на три групи:

1. Причини, що викликані особливостями особистості чоловіка та історій його життя.

2. Причини, викликані історією життя жінки та її особистісними особливостями.

3. Причини, зумовлені особливостями подружніх відносин.

Як показує аналіз статистики кризових центрів, до найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю чоловіка та історією його життя, можуть бути віднесені наступні причини: батьківський сценарій, у якому батько б'є матір, чоловік був часто битим батьком і матір'ю в дитинстві, вживання алкоголю батьками, психопатія та інші причини.

Для жінок причини, пов'язані з несприятливою життєвою ситуацією в батьківській родині, також виступають як фактори ризику. Крім того, до них можна віднести такі особливості поведінки та особистості сучасних жінок: високий рівень психологічної залежності жінки від чоловіка, економічна залежність, наявність фізичних недоліків у жінки.

Для подружніх відносин характерні наступні прояви, що призводять до насильства: конфліктність і постійні сварки в сім'ї, боротьба за владу і домінування в сім'ї, низький соціально-економічний статус сім'ї, вербальна агресія у взаєминах подружжя.

Проаналізований матеріал засвідчив, що в одному випадку і чоловік, і дружина можуть виступати як активна, провокуюча сторона сімейного конфлікту, в другому – власними діями або бездіяльністю (внаслідок соціальних, психологічних або біологічних причин) сприяти вчиненню правопорушень стосовно своєї персони або вчинювати злочин у відповідь на агресію з боку партнера. Проти дружин у подружньому житті вчинюється більше деліктів, які, до того ж, мають підвищену суспільну небезпеку. За даними сучасних досліджень, поведінка жінок характеризується значно меншим ступенем криміногенності порівняно з протилежною статтю: 82% насильницьких злочинів у сім'ї вчинено чоловіками. Водночас чоловіки меншою мірою, порівняно з дружинами, схильні визнавати факти насильства проти них і повідомляти про це правоохоронні органи або звертатися по медичну допомогу [3, с. 32].

Кримінологічна характеристика «насильника в сім'ї» та його типологізація має важливе значення для подальшої розробки профілактичних програм та карально-виховних дій у боротьбі з цим соціальним явищем.

Класифікувати таких осіб на типи можна наступним чином:

1. Ситуативний тип. Злочинці цього типу до вчинення злочину характеризуються позитивно або нейтрально, загалом схильні до наслідування загальноприйнятих правил соціальної взаємодії. Для таких осіб характерні невміння стримуватися в конфліктній ситуації, соціальний інфантилізм відсутність інтелектуальних, емоційних і вольових ресурсів, необхідних для вирішення складної конфліктної ситуації, нездатність прогнозувати наслідки своїх вчинків і т. п. [3, с. 35-40].

2. Нестійкий тип. До цього типу належать особи, які загалом характеризуються негативно і які раніше допускали порушення моральних норм і вчинювали різні правопорушення, у тому числі й у сфері сімейних відносин. Вони неналежно виконують вимоги суспільно прийнятих соціальних ролей, але спрямованість на вчинення насильницьких дій проти особи у них явно не виражена. Вчинення насильницьких злочинів нерідко стає для них засобом досягнення особливо значимих цілей, заволодіння певним «благом» (наприклад, утвердження в ролі глави сім'ї, самоствердження, підпорядкування своїй волі, заволодіння матеріальними цінностями і т. п.).

3. Стійкий тип. Для представників цього типу характерна і стійка агресивно-насильницька спрямованість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Вони виникають у мікросередовищі, де норми моралі і права систематично порушувались. Їхня злочинна насильницька поведінка в сім'ї впливає зі звичного стилю життя та обумовлюється стійкими антигромадськими поглядами, асоціальними установками й орієнтаціями. Ці особи ведуть аморальний, антигромадський спосіб життя.

4. Злісний тип. Ці злочинці відрізняються чіткою і стійкою агресивно-насильницькою спрямованістю, яка має глибоко укорінений, домінуючий, злісний характер, внаслідок чого їхні злочинні дії значною мірою втрачають ситуаційний характер. Провокація з боку потерпілого, як правило, взагалі відсутня або незрівнянна з наслідками, які наступили. Зазвичай вони самі створюють конфліктну ситуацію для задоволення власного бажання застосувати до потерпілого насильство (часто насильство в сім'ї вчинюється ними в умовах відсутності будь-яких міжособистісних протиріч). У них спостерігається максимально високий рівень агресивності, що є для них домінуючим способом самоствердження і має характер самоціллі.

Статистичні дані свідчать, що найчастіше потерпілими від насильства в сім'ї виявляються дружина (співмешканка) (48,1%), діти (15,6%), а також батьки (14,2%) винного. Крім того, зазначені злочини вчинюються проти чоловіків (співмешканців) (5,1%), рідних сестер і братів (3,8%), а також інших родичів або близьких винного – дідусів, бабусь, онуків, дядьків, тіток, племінників, батьків і рідних братів (сестер) чоловіка і жінки (співмешканців) тощо – (13,2%).

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» визначені правові та організаційні основи профілактики цього виду правопорушень, а також органи та установи, на які покладено здійснення цих заходів [1].

Згідно з нормами чинного законодавства, здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на:

- 1) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
- 2) службу дільничних інспекторів міліції та кри-

мінальну міліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;

3) органи опіки і піклування;

4) спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї;

- кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї;

5) органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни.

У цей час насильство у сім'ї розглядається як порушення міжнародно визнаних фундаментальних прав людини.

Члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону.

Кримінальний кодекс України, пропонує класифікацію дій, які можуть вважатися домашнім насильством за такими статтями:

ст. 115 ч. 1. Умисне вбивство;

ст. 115 ч. 2. Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах [2, с. 263];

ст. 120. Доведення до самогубства [2, с. 278];

ст. 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження;

ст. 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження;

ст. 125. Умисне легке тілесне ушкодження;

ст. 126. Побої та мордування;

ст. 128. Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне

ушкодження [2, с. 279-292];

ст. 129. Погроза вчинити вбивство;

ст. 146. Незаконне позбавлення волі;

ст. 152. Згвалтування;

ст. 153. Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом;

ст. 155. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості; [2, с. 354-365]

ст. 194. Умисне знищення або пошкодження майна;

ст. 296. Хуліганство;

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», спеціальними заходами з попередження насильства в сім'ї є такі:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;

- офіційне попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї;

- взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї; захисний припис.

Важливим аспектом профілактики насильства в сім'ї з боку органів внутрішніх справ є вжиття заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, або якщо існує реальна загроза його вчинення.

Насильство в сім'ї існує в будь-якій країні і не

залежить від матеріального статку, раси і культури, ця проблема найгостріше постає в найбільш розвинених країнах.

У відповідності до вищезазначеного, права жінки повинні захищатися на таких 3-х рівнях:

- на макрорівні суспільства через міжнародні та національні законодавчі акти;

- на мезорівні – рівні громади завдяки місцевим традиціям, інформуванню, розпорядчим актам, адвокату, церкві;

- на мікрорівні – рівні окремої особи, родини через самооборону, захист соціальним педагогом і іншими членами сім'ї [4, с. 174].

На цей момент необхідними є комплекси відповідних заходів – програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насильства та їхнім сім'ям, спеціальні програми просвіти, зокрема тренінги з попередження насильства в молодіжному середовищі, консультування та психологічної корекції для кривдника, жертви, інших членів сім'ї.

Особливу увагу слід звернути на безпеку жертви. Практики (фахівці) повинні робити кроки, спрямовані на охорону жертви від небезпечної поведінки як під час, так і після закінчення програми реабілітації.

У свою чергу стратегія охорони жертв включає:

1. Взаємозв'язок програм з системою правосуддя таким чином, щоб забезпечити застосування санкцій у разі повторної грубої, жорстокої поведінки винуватця насильства.

2. Створення стратегії, що зберігає конфіденційність.

3. Контроль за ступенем небезпеки прояву насильства, направленою проти жертви протягом процесу реабілітації [6, с. 121].

Висновки. Аналізуючи проблему, слід сказати, що масштаби насильства в сім'ї є глобальними. Цій проблемі пріоритетну увагу приділяє вся світова спільнота та владні структури держав. Ефективність боротьби з насильством буде залежати від зусиль правоохоронних органів, засобів масових інформацій та законодавців, діяльності громадських об'єднань громадян, місцевої влади.

Насильство – це, перш за все, порушення прав людини. Воно позбавляє їх основних прав і свобод та є серйозною перешкодою на шляху до рівноправності жінок та чоловіків.

Література:

1. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. №2789-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 10. – 70 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.
3. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї : навч. посіб. / За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. – К. : Національна академія внутрішніх справ України. – 2005. – 124 с.
4. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. – К., 2002. – 234 с.
5. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [За заг. ред. проф.

І.Д. Звереві]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

6. Ми різні – ми рівні. Основи культури гендерної рівності: [навчальний посібник для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів] / за ред. О. Семиколєнкової. – К. : К.І.С., 2007. – Розділ IV. – С. 121–128.

Ткаченко И. Н. Теоретико-криминологическая характеристика факторов, обуславливающих насилие в семье

Аннотация. Насилие в семье – это наибольшее социальное явление XX века. Данная проблема существует в какой-либо стране и не зависит от расы и культуры. Насилие – это нарушение основных прав и свобод человека, которое является серьезным препятствием к равноправию.

Ключевые слова: насилие в семье, физическое насилие, сексуальное насилие, психологическое насилие, экономическое насилие.

Tkachenko I. Theoretical and Criminological Characteristics of the Factors that Contribute to Family Violence

Summary. Violence in the family is the biggest social phenomenon of the twentieth century. This problem exists in all countries and is independent of race and culture. Violence is able to limit fundamental rights and freedoms, and is a serious obstacle to equality.

Key words: domestic violence, physical abuse, sexual abuse, psychological abuse, economic abuse.